

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПИСУ ПОЛЬСЬКИХ ПРИЗВИЩ ДРОГОБИЧАН НА МЕЖІ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТЬ.

MARTA ABUZAROVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

„Королівське“ місто Дрогобич здавна славиться своєю історією, видатними людьми, багатими природними ресурсами, торгівельними зв'язками, духовенством і високого рівня освітою. Чимало розвідок і досліджень на тему цього старого, з більш ніж 900-річною історією міста проведено українськими та польськими істориками, археологами, краєзнавцями та іншими науковцями, серед яких: Ф. Гонткевіч, М. Мсцівуєвський, Г. Полячкувна, Т. Трайдос, В. Площанський, Я. Ісаєвич, Л. Тимощенко, І. Смуток, Б. Лоренц, Ю. Стецик та інші (Абузарова 2012: 40). На жаль, серед великої кількості праць, на сьогодні не знаходимо жодної, яка була б присвячена вивченню прізвищевих назв міста Дрогобича. Саме прізвища дрогобичан і особливості їхньої орфографії стануть предметом досліджень нашої статті.

Перебування Східної Галичини протягом кількох століть у складі Польського Королівства (1340–1772 рр.), а згодом Австрійської імперії і Австро-Угорської монархії (1772–1918 рр.) безповоротно вплинуло на національний склад міста, що має безпосередній стосунок до лексики мови, особливо її ономастичної структури.

У II половині ХVІІІ ст. роль офіційної мови відігравали латинська (до I поділу Польщі латинська мова разом з польською функціонували як державні⁸) (Mikołajczak 1998), німецька, польська і, рідше, українська, звана в той час руською.

Найбагатшими джерелами антропонімного матеріалу Дрогобича є метричні книги дрогобицьких парафій. Близько трьох тисяч польських прізвищ, вибраних із римо-католицьких метричних книг (1784–1812 рр.), знайдених в архівах Львова та Варшави⁹ складають фактичний матеріал для мовознавчого аналізу одного з антропонімних класів.

⁸ Про латину як офіційну мову Польської держави детальніше пише А. Mikołajczak у книзі *Łacina w kulturze polskiej* (Mikołajczak 1998).

⁹ Вдалося знайти такі метричні книги: 1. *Liber Mortuorum pro Civitate Drohobycz ab Anno 1792 ad Annum 1800*, том III. Метрична книга про смерть парафій м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1800 рр. Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 1719; 2. *Метрична книга про одруження парафій м. Дрогобич (римо-католицька) за 1792–1829 рр.* Знаходиться в ЦДІАЛ України, Ф. № 201, оп. № 4а, справа № 1720; 3. *Liber Natorum Copulatorum et Mortuorum Civitatis Drohobycz ab anno 1784–1791*, том II. Метрична книга про народження, одруження і смерть парафій м. Дрогобич за 1784–1791 рр., том II. Знаходиться в Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві, Фонд № 437/0, мікрофільм 84275, ст. 1–141; 4. *Liber natorum ab anno 1792–1801*, том III. Метрична книга про народження за 1792–1801, том III. Знаходиться там само, ст. 142–326; 5. *Liber natorum ab anno 1806–1812*, том V. Метрична книга про народження за 1806–1812, том V. Знаходиться там само, ст. 327–407.

На території Галичини запровадження метричних книг відбувалося вже в XVII–XVIII ст., хоча більшість як римо-католицьких, так і греко-католицьких парафій офіційно почали вести книги з 1784 року. Упродовж досліджуваного нами періоду (1784–1812 рр.) метричні книги велися латинською і польською мовами. Назви рубрик та примітки записувалися латинською (наприклад, *Nomen, Conditio, Incertorum Parentum* і т.д.), імена осіб латинізувалися (слов'янське ім'я *Stanislaw*, для прикладу, набувало вигляду *Stanislaus, Kazimierz* змінювалось на *Casimirus*), а прізвища залишалися в оригінальній формі – записувалися польською мовою. Така традиція збереглася ще від найдавніших польських писемних пам'яток, які писалися латинською мовою, але, як правило, зберігали в своїй структурі польські власні назви (Walczak 1995: 55). Наша стаття присвячена саме графіці прізвищ: прізвища не перекладалися, тому їх графіка зберегла свій автентичний польський вигляд.

У метричних записах привертають увагу різні способи передачі однієї і тієї ж власної назви. Відомо, що першопричиною орфографічних варіантів у польській мові була розбіжність між латинськими літерами, які ввійшли в польську мову після прийняття християнства, і польськими звуками. Довгий час тривав процес формування і адаптації нових графем. З одного боку, XVIII ст. – це кінець середньопольської доби в розвитку мови, яка характеризується розквітом науки і освіти, польської літератури і друкарства. Все це сприяло розвитку і нормалізації мови: орфографія все краще пристосовувалась до фонетичної системи. З іншого боку, орфографія надалі була варіативною, адже процес адаптації нових графем ще був не завершений. Про це свідчить низка прикладів-антропонімів, які черпаємо з церковних метричних записів кінця XVIII ст.

Найвиразнішим прикладом ще не сформованої польської орфографії XVIII ст. є часткова присутність діакритичних знаків. Ще в XVI ст. Станіслав Заборовський, автор першого друкованого трактату про польську орфографію, виданого в 1514 р., пропонує для кожної латинської літери надати певний польський звук, а на позначення польських звуків, яких не знала латина, використовувати літери з діакритичними знаками (історичні голосні *á, é, ó*, приголосні *ś, ź, ć, ń*, пом'якшені *ś̄* або *ṥ, ń̄* або *ń̇* і інші). Значна частина нововведень Заборовського з деякими модифікаціями діє й у сучасній польській мові. На жаль, не одразу проект засвоївся і використовувався на письмі. Якщо в друкованих текстах діакритичні знаки „прижилися“ швидше, то в рукописних довгий час їх бракувало. Не стали винятком і наші рукописні джерела. У метричних книгах Дрогобича на межі XVIII–XIX ст. спостерігаємо чисельні випадки ігнорування діагональної рисочки над м'якими приголосними, що означає знак пом'якшення, і її факультативного застосування: *Łysinski* – *Łysiński*, *Cielinski* – *Cieliński*, *Dankowski* – *Dańkowski*, *Bundzio* – *Buńdzio*, *Chromenki* – *Chromeńki*, *Kwicinski* – *Kwiciński*, *Chlon* – *Chłoń*; *Wrzesniowski* – *Wrześniowski*. В деяких прізвищах знак пом'якшення використовується незакономірно: *Ośiewicz*, *Woyćiechowski*. Таку надмірну подвійну палаталізацію, зайву з точки зору сьогодення, фіксуємо ще в текстах з XVI ст. (*ćichy, śiła, pośilek*) (Jodłowski 1979: 25). Крім цього, священики майже ніколи не використовували рисочки для позначення похиленого о: *Wroblewski*, *Woytowicz*; з кількох десятків випадків тільки по одному разу фіксуємо *Wróblewski* і *Wóytowicz*.

Та ж проблема виникає в записах літери *z* з крапкою. Як ми вже згадували, після прийняття латинського алфавіту, один латинський знак передавав два, три, а інколи й

більше польських звуків. Так, наприклад, літера *s* позначала аж шість звуків: *s, ś, sz, z, ź, ż* (Jodłowski 1979: 19). Згодом для реалізації звука *ż* використовувалась літера *z*. Вже під кінець XVI ст. в алфавіті Яна Кохановського систематизовано вживання літери *ź*, але в метричних записах надалі існують пари: *Kozuchowska – Kożuchowska, Niznik – Niżnik, Zur – Żur, Krzyzanowski – Krzyżanowski* і т.д. Такі варіанти пояснюються відсутністю єдиної інституції, яка б регулювала і визначала загально розповсюджені однакові мовні норми.

Використовувалася в рукописних книгах XVIII ст. латинська літера *x*, яка передавала на письмі два польські звуки [*ks*]. Наприклад, прізвище *Maximowicz* походить від латинського імені *Maximus* (Maksym lub Maksymilian). Етимомом є прикметник *maximus* „дуже великий, найбільший“. Так і залишається в польському записі літера *x*. Ще одним прикладом латинського зразка є використання літери *v* замість *w*. Такий запис трапляється рідко. Наприклад, поруч записані прізвища *Serwatka* і *Servatka* – походить від лат. імені *Servatius*, що знає в Польщі від XIII ст. і графічно виглядає як *Serwacy*. Імена в рукописних джерелах, таких, як церковні метричні книги, навіть до середини XX ст. записувались згідно з їх латинськими формами. Можливо, саме тому довго зберігається латинська форма запису деяких літер в прізвищах, утворених на базі латинських християнських імен.

Значну проблему на всіх етапах розвитку польської орфографії створювала літера *j*. Вперше про доцільність її введення у власне польських словах пише власник „Друкарні Лазаря“ Ян Янушовські у коментарях до орфографії Яна Кохановського і Лукаша Гурницького у 1594 р. Літеру *j* ширше використовує Валентин Шилярський у своїй граматиці (1770 р.): *polskiego, cjeń, ja, dawajęcy*. Але, наприклад, мовознавець Онуфрій Копчинський в граматиці для народних шкіл (1778 р.) взагалі не вживає літери *j* (Łoś 1917: 63–64). Довго велися дискусії і висувалися різні пропозиції щодо вживання літери *j* (С. Сташці, А. Фелінський, Й. Мозінський і ін.), які точилися навіть до початку XX ст., особливо в запозиченнях. Як влучно зазначає професор Богдан Вальчак, на початку XIX ст. в галузі орфографії панував хаос (Walczak 1995: 203). У нашому матеріалі також зауважуємо певну непослідовність використання графічних знаків. У більшості випадків священики уникають літери *j* у записах прізвищ, тому в її функції використовують давній середньовічний спосіб передачі [*j*] через *i* перед голосним звуком: *Boiarski, Macieiowski, Maiowska, Rataiowa, Woiakowski*; а також за допомогою у перед приголосним: *Woyciechowski, Woytowicz, Woynarowiczowa, Czaykowska, Staromieyski, Kracyzkowa*. Цей старий спосіб порушує несистематичне введення літери *j* у деяких прізвищах, наприклад, *Bujarski, Maciejowski, Majewski, Ratajewski*. Іноді літера *j* пропускається (*Macieoski*).

Як пише Кристина Камінська, яка переглянула способи позначення звуків в XVI-вічних польських друкованих текстах, від 1521 р. носові звуки [*ɶ*] і [*ɛ̃*] передавалися на письмі послідовно і, як правило, однаковими графічними знаками (ідентичними сучасній системі) (Jodłowski 1979: 31). Але в рукописних текстах XVIII ст. існують різні способи передачі носових [*ɛ̃*] і [*ɶ*]. Прізвище *Więckowicz* має 3 графічні відповідники: *Więckowicz – Więckowicz – Wienckowicz*. Водночас фіксуємо *Męczyworek* і *Jędryczkowa*, але *Gembarowicz, Kendziarek, Gołombiowska*. Сьогодні форми типу *Gembarowicz – Gębarowicz, Kendziarek – Kędziarek, Gołombiowska – Gołębiowska* постають окремими прізвищами, хоча й походять від одного етимону: *gęba* (з польськ. „обличчя, рот, губа“), *kędzior* („кучер“), *gołąb* („голуб“). Те саме стосується носового звука [*ɶ*]: *Piątkowska*, але *Stronczak* (словник

направляє нас з кореня *Stroncz* до *Strąk*, від польськ. *strąk* „струк“), *Gonsiorski* (занотоване у словнику К. Римути (Rymut 1999, 2001) під коренем *Gąsior* – „гусак“).

В записках трапляються варіанти запису грецької літери Θ „тета“ диграфом *th* (*Thomaszewski* – *Tomaszewski*, від християнського імені Tomasz або місцевої назви Tomaszewo) за латинським зразком, що позначав звук [t]. Римляни першими ввели *th* з метою передачі глухого інтердентального приголосного Θ. Диграф запозичили німці, протягом XIV–XV ст. він необґрунтовано (адже вимовляється без придиху) прийшов у польську мову, і особливо поширювався в XV – на поч. XVI ст. Часто для запису літери використовується знак *f*, так зване довге *s*, як стилістичний варіант літери *s*: *Kofzykowna*, *Kofsakowa*.

Згідно з правовими нормами ідентифікації особи, закріплені в офіційних документах орфографічні варіанти одного й того ж прізвища вважаються різними прізвищами. Церковні метричні книги кінця XVIII – поч. XIX ст., зараховуємо до офіційних документів того часу: це пов'язано з другою метричною реформою австрійського уряду (1784 р.), згідно з якою, метрики набували статусу документів громадського стану, а парохі, які вели книги, отримували статус державних працівників. Все ж таки, не можемо дотримуватися цих норм при аналізі анропонімів, почерпнутих із рукописних церковних метричних книг, і орфографічні варіанти прізвища сприймати як окремі прізвища. Такий підхід пояснюємо наявністю чисельних помилок священнослужителів у метричних записках, неосвіченістю носіїв прізвищ, відсутністю або нехтуванням орфографічної норми. Про недбалість у веденні метричних книг згадує у своїй праці Ян Станіслав Бистронь (Bystroń 1993: 112–113).

Справді, в записках спостерігаємо чисельні випадки неуважності священників. Як приклад, запис про народження *Barbary*, матір'ю якої є *Catharina nata parente* (з лат. „донька“) *Snopnowski*. Цей запис ідентифікує особу *Catharina Snopnowska*. Прізвище *Snopnowska* у словнику не з'являється. Нижче під записом міститься примітка, в якій вказується *Catharina Snopkowska*. Очевидно, йдеться про помилку священнослужителя. У книзі народжень 5 разів зафіксовано прізвище *Trommer*: 3 рази як *Trommer*, один раз як *Tromer* і раз *Thromer*. Проаналізувавши записи, з впевненістю можемо ствердити, що прізвище ідентифікує одну і ту ж особу: *Antonius Trommer*. Записи створювались різними священниками. Варіанти запису цього прізвища свідчать про неосвіченість чи недбайливість його носія або про помилку священнослужителя.

На сучасному етапі розвитку орфографії наявні прізвища, які зберегли у своєму вигляді принципи старої польської графіки. Існує поширена думка, що це свідчить про давність прізвища, а нерідко про приналежність його носіїв до шляхетського роду. Мовознавець Ян Станіслав Бистронь звертає увагу на тенденцію все частішого повернення старої графіки сучасним прізвищам. Не важко довести, що предки *Wojciechowskiego* писали -у- замість -j-, адже це відповідало нормам старої польської орфографії (Bystroń 1993: 110).

Коротко підсумовуючи наш аналіз, можемо ствердити, що в римо-католицьких метричних книгах Дрогобича кінця XVIII – початку XIX наявна велика кількість польських прізвищ, які з лінгвістичного погляду є одним і тим самим прізвищем, але записаним кількома способами. Простежуємо також історичне визрівання цілих груп орфографічних варіантів прізвищ. Представлені приклади доводять, що графічна форма прізвищ ще не була закріплена на межі XVIII–XIX століть, головним чином, у зв'язку з відсутністю єдиної і загальнопоширеної орфографічної системи.

LITERATURA

- Bystron 1993:** Bystron, J. *St. Nazwiska polskie*, Warszawa 1993.
- Jodłowski 1979:** Jodłowski, S. *Losy polskiej ortografii*, Warszawa 1979.
- Łoś 1917:** Łoś, J. *Pisownia polska w przeszłości i obecnie: zagadnienia i wnioski*, Polska Biblioteka Internetowa, http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=40693 (dostęp: 04.05.2012).
- Mikołajczak 1998:** Mikołajczak, A. W. *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.
- Rymut 1999, 2001:** Rymut, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, tom I, Kraków 1999; tom II, Kraków 2001.
- Walczak 1995:** Walczak, B. *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995.
- Абузарова 2012:** Абузарова, М. Польські прізвища жителів Дрогобича кінця XVIII століття (на матеріалі метричних книг), в *Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство*, Київ 2012, с. 40–42.